

CAIUS IULIUS LAETUS, UN PRODUCTOR D'ERMEDÀS I SEU EL MERCAT

Joaquim TREMOLEDA

Grup de Recerca Arqueològica del Pla de l'Estany
qtremoleda@gmail.com

RESUM

Les excavacions de la bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri), iniciades de forma sistemàtica a partir de 1999, han posat al descobert gran part de la seva estructura. Aquesta indústria fabricava una completa gamma d'objectes de terrissa, entre els quals hi són ben representades les peces de construcció. Sobre aquests elements han aparegut la majoria de les marques de fabricant que ha proporcionat el jaciment. Un d'aquests noms, originaris d'Ermedàs, correspon a Caius Iulius Laetus, que trobem també expressat només amb el cognomen. La presència de teules amb els mateixos segells, trobats a les excavacions de la vil·la de Can Ring (Besalú), defineix clarament aquesta zona com una de les àrees de mercat de la bòbila.

155

ABSTRACT

The archaeological excavations in the pottery workshop of Ermedàs (Cornellà del Terri) started systematically in 1999 and have exposed most of its structure to this day. This industry produced a full set of clay products, a significant portion of which are construction pieces. The majority of manufacturers' stamps found in the site come from these construction pieces. One belongs to Caius Iulius Laetus, which is represented also only by his cognomen. The presence of tiles with the same pottery stamps in the Roman villa of Can Ring (Besalú), clearly defines this area as one of the market areas of the tile factory.

INTRODUCCIÓ

La investigació arqueològica programada que es desenvolupa a la terrisseria romana d'Ermedàs, forma part d'un projecte que té per objectiu genèric l'estudi de la dinàmica del poblament d'època romana a la comarca del Pla de l'Estany. Aquest projecte persegueix el propòsit d'ampliar i aprofundir en el coneixement del

procés històric que definim com a romanització, que abasta des de la fi del món ibèric fins a la baixa romanitat, en un àmbit microgeogràfic específic i concret. Aquesta tasca és el resultat d'una llarga tradició d'investigació, que es concreta en les excavacions que tenen continuïtat a la vil·la romana de Vilauba (Castanyer/Tremo-

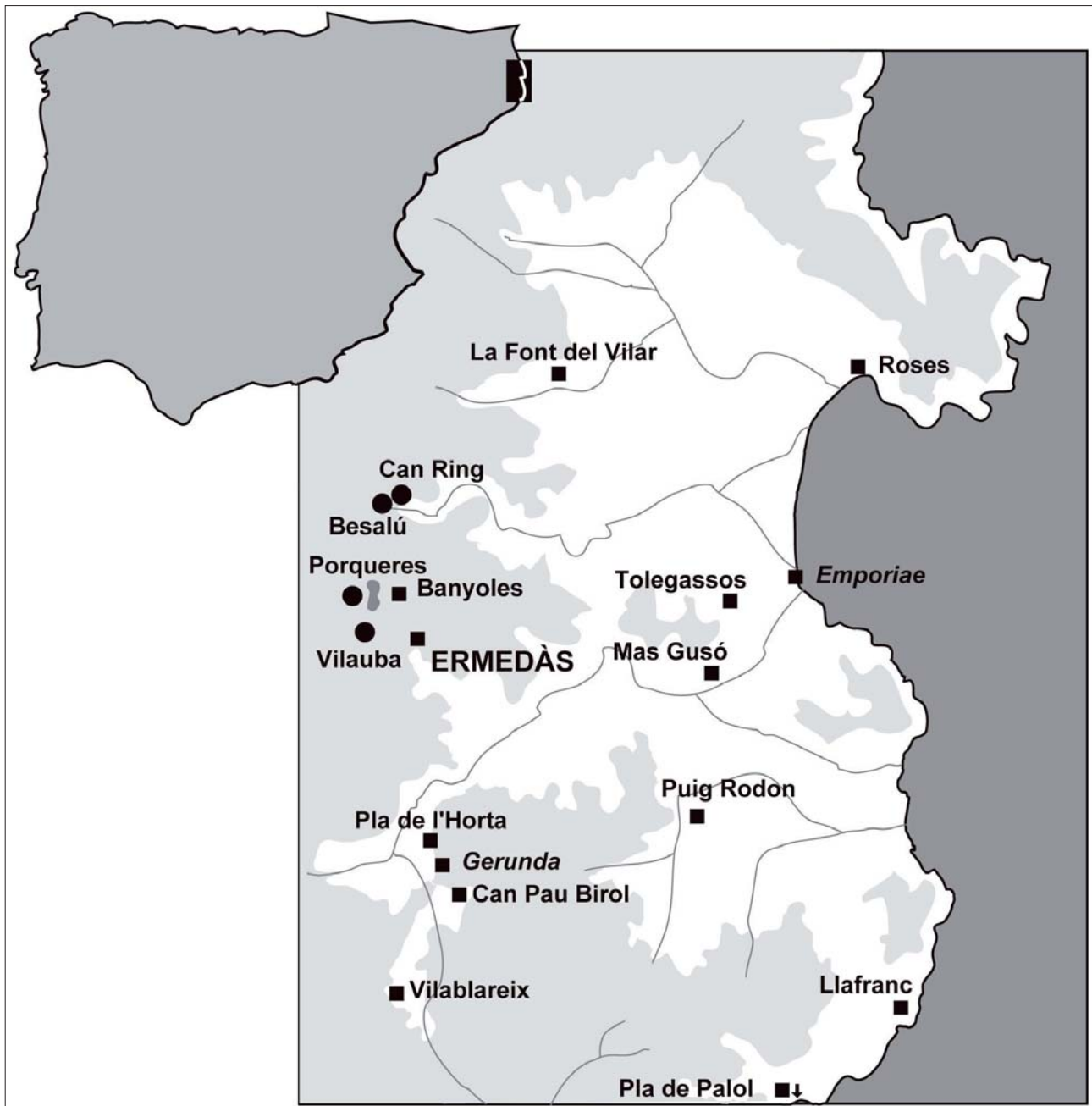

Fig. 1. Mapa del nord-est català amb la situació dels principals jaciments romans.

leda 2000) i les prospeccions realitzades en el territori de la comarca (Castanyer *et al.* 2000, 132 -135). Un dels resultats tangibles d'aquesta prospecció i reconeixement del territori es va concretar en la troballa d'una terrisseria romana d'època altimperial. Aquesta instal·lació va sorgir en un entorn plenament romanitzat i explotat per diverses vil·les agrícoles, el qual va constituir, alhora, la seva àrea de mercat principal, dins d'uns límits una mica més amplis (Tre-

moleda 2007; Tremoleda/Castanyer/Puigdevall 2007) (Fig. 1).

El taller d'Ermedàs està situat a la part baixa del petit nucli d'Ermedàs (coordenades UTM 4.84 i 46.59), molt a prop de la divisòria entre el terme municipal de Cornellà del Terri, al qual pertany, i el de Palol de Revardit. Per les condicions topogràfiques i geològiques del lloc, i a la llum de les dades que disposem actualment, sabem que ens trobem davant d'un extens centre

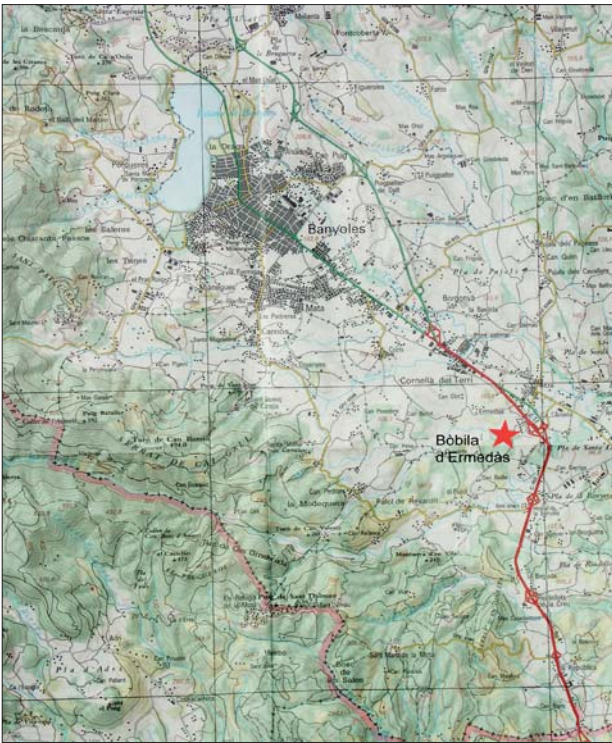

Fig. 2. Situació de la bòbila romana d'Ermedàs en el mapa 1:25.000, situada al sud-est de l'estany i del nucli de Banyoles.

artesanal d'època romana dedicat a la fabricació dels diversos repertoris d'objectes ceràmics destinats a funcions diverses: vaixel·la i servei de taula, àmfores i *dolia* per a l'envasament i emmagatzemament de productes agrícoles i materials per a la construcció.

La ubicació en aquest punt d'una terrisseria romà està plenament justificada gràcies a l'abundància dels elements bàsics que eren necessaris per al funcionament d'una indústria d'aquest tipus. Es tracta d'una fondalada orientada en sentit est-oest, reblerta per un potentíssim dipòsit d'argila produït per l'erosió de les dues zones elevades que la delimiten al nord i al sud. D'aquí s'extreia la matèria primera utilitzada per a l'elaboració de ceràmica, una argila molt homogènia, caracteritzada per tenir un color beix suau i una gran qualitat. L'existència d'una font d'aigua dolça, que potser va ser canalitzada fins al jaciment i el pas d'un

rierol proper al límit septentrional del camp, assegurava l'abastament d'aigua. Finalment, l'existència d'una potent zona boscosa en aquest entorn permetia igualment l'aprovisionament de la llenya necessària per a la seva combustió a l'interior dels forns. Tots aquests elements, que proporcionaven les matèries primeres necessàries per a l'elaboració de la ceràmica, es complementaven amb una situació geogràfica que permetia una bona distribució dels productes tant en l'àmbit local com en l'urbà, al qual s'accedia per la Via Augusta, que passava a poca distància, i una xarxa de vies de comunicació secundàries (Tremoleda/Castanyer/Puigdevall 2007, 25-30) (Fig. 2).

L'excavació sistemàtica i programada a la terrisseria d'Ermedàs és relativament recent. Es va començar a excavar l'any 1999 i, en l'actualitat, els treballs estan en curs, realitzant una campanya anual al mes d'agost. Aquests treballs han permès conèixer gran part del centre terrisser, amb una estructura de naus cobertes i porxos que envolten un pati central, fent una forma d'U que obre cap a llevant. És justament en aquest extrem oriental que hi ha el nucli principal originari, que està format per quatre forns. Aquestes estructures inicials es van anar ampliant, en subfases diverses, fins a arribar als quinze forns que coneixem actualment (Tremoleda/Castanyer 2007; 2013). Igualment, l'excavació ha proporcionat elements sobre les fases preparatòries del fang per adaptar-lo a la feina dels terrissaires, durant les quals es realitzava el trepitjat i es decantaven les impureses en basses per depurar l'argila que havia de servir per elaborar les peces que els artesans modelaven al torn o fabricaven amb motlles.

La producció de la terrisseria, al llarg de la segona meitat del segle I i durant tot el segle

El dC era variada i es pot concretar en cinc grans grups: diverses formes llises i decorades elaborades a motlle de t. s. hispànica; ceràmica comuna i de cuina, entre les que es realitzaven imitacions de parets fines i ceràmiques africanes de cuina; àmfores; *dolia*; i una àmplia gamma de productes de construcció. A més d'aquests grups majoritaris, trobem també elements diversos com llànties, bobines per a les termes o *pondera* per a telers.

Les novetats en la investigació del jaciment s'han anat publicant de forma constant (Castanyer *et al.* 2005; Tremoleda *et al.* 2002; 2004; 2006; 2008; 2010; 2012; 2014; 2016) i com a taller de referència apareix en obres de síntesi (Castanyer/Tremoleda, 2000; Tremoleda, 2000; 2006). Tot i això, les novetats que sorgeixen pel que fa a materials permeten realitzar treballs específics.

158

ELS SEGELLS

En un centre terrisser com Ermedàs, amb una gran capacitat productiva, es podien realitzar diversos tipus de marques sobre els productes. Per una banda, hi ha les marques que es realitzaven abans de la cuita (*ante cocturam*) i els que es feien posteriorment a la cocció de la peça (*post cocturam*). Aquests darrers, que poden ser pintats (*tituli picti*) o grafitats o raspats amb un element dur i punxegut sobre la superfície de la peça ja cuita. Aquestes darreres marques solen realitzar-se en el punt de destinació i de consum de la peça, ja que normalment corresponen a un ús de l'objecte per part del propietari o usuari.

Les marques fetes sobre l'argila tendra corresponen generalment, excepte casos ocasionals i accidentals, a les que es feien durant el procés productiu i solen ser de dues

menes: grafitats i segells. Els grafitats poden tenir diverses funcions, des del control i comptatge de la producció, fins a ser purament decoratius. Els segells estampats corresponen a persones que estaven implicades en el procés productiu, ja sigui com a propietaris, ja sigui com encarregats de controlar el treball.

En aquest treball ens interessen aquests darrers perquè aporten una informació tant de tipus prosopogràfic, com de tipus social i organitzatiu. La impressió es realitzava mitjançant un punxó o una matriu (*signaculum*), generalment metàl·lica, que normalment conté noms, i s'aplicava quan l'argila encara era tendre, abans de la cocció.

La bòbila d'Ermedàs, en aquest sentit, fins ara ha estat poc generosa, només ha proporcionat tres segells: un sobre àmfora de base plana, un tipus amfòric propi d'Ermedàs, i dos sobre teula plana.

El segell amfòric estava situat a la part baixa d'una nansa, amb un nom fins ara desconegut, inscrit en una cartel·la en forma de *tabula ansata*, O(fficina) (hedera) C(ai) (hedera) CA / NDIDI, és a dir, «oficina de Caius Candidus» (Tremoleda/Castanyer 2016, 98-99). Els que ens interessen aquí són, però, els que tenim sobre teula.

LES MARQUES DE LAETUS

El primer segell que hem de tenir en compte va aparèixer en la campanya de prospecció de 1999, la primera campanya programada a la bòbila. Es tracta d'un fragment de teula amb una cartel·la completa, de forma rectangular, que mesura 84 mil·límetres d'amplada per 30 mil·límetres d'alçada. A l'interior hi podem llegir un *tria nomina* complet, amb les lletres impreses en capital quadrada de gran qualitat,

Fig. 3. Fragment de teula amb segell trobat a Ermedàs l'any 1999.

que mesuren 19 mil·límetres d'alçada i ocupen 75 dels 80 mil·límetres de l'amplada de la cartel·la. El nom està format per la inicial del *praenomen*, el *nomen* i el *cognomen*, separats per una puntuació triangular, que hauríem de desenvolupar en genitiu com: C(aii) · IV[^]LI(i) · L[^]A[^]E[^]T(i), amb nexa entre la V i la L del gentilici i un quàdruple nexa en el *cognomen*, ja que en un sol signe s'expressen quatre lletres (Fig. 3). Aquest segell permet identificar un personatge lliure anomenat *Caius Iulius Laetus*.

La segona estampilla sobre *tegula* localitzada a l'excavació d'Ermedàs, va aparèixer durant

Fig. 4. Segells sobre teula procedents 1) de Can Ring en el curs de l'excavació de 1960 i 2) del jaciment de Porqueres.

la campanya de 2007 i pertany a la UE 196, que correspon a l'enderroc de la coberta de la nau oest del taller (àmbit 9) i respon a la sigla 07-ER-196-6. Aquest segell és de format més gran i amb la cartel·la en forma de rectangle, tot i que ofereix un aspecte més quadrangular, que mesura 80 mil·límetres d'amplada per 58 mil·límetres d'alçada. En aquest cas, conté una sola grafia amb múltiples nexes, que ocupa 56 per 53 mil·límetres al centre d'aquest espai i que correspon a un *cognomen* i que podem desenvolupar com L[^]A[^]E[^]T[^]I (Fig. 5). La relació entre ambdós noms sembla evident.

Aquestes marques, trobades per primera vegada a la bòbila d'origen, on segellaven els

productes sortits de la factoria, no és pas la primera vegada que s'havien trobat, ja que fa anys que s'havien documentat en dos jaciments de la zona. Per una banda, coneixem paral·lels de la marca amb el tria nomina procedent de la vil·la romana Can Ring o Can Llandric de Besalú (Nolla/Casas 1984, 213, 214, làm. LXXI, 4). En aquell moment, els autors citaven l'existència de cinc fragments de teula que presentaven la mateixa estampilla, encara que fos fragmentàriament, que van desenvolupar com *Caius Iulius Ateius* i, atès que era l'únic lloc on havia aparegut, proposaven la possibilitat d'associar aquest nom amb la propietat de la vil·la. Pel que fa a aquests exemplars procedents de Besalú, fins ara només havíem pogut veure'n calcs imprecisos que podien fer dubtar de si es tractava dels mateixos models que trobem a Ermedàs. Hem d'agrair a l'amabilitat del senyor Joan Frigola el fet de fer-nos arribar un d'aquests exemplars que tenia localitzats i que prové de les excavacions realitzades l'any 1960 (Fig. 4, 1), que s'identifica amb la sigla CR H3 C-2/3. En aquella campanya, que fou ràpidament publicada en una notícia preliminar, ja es comentava la troballa dels cinc segells sobre teula, amb la lectura esmentada de *Caius Iulius Ateius* (Corominas 1960, 313).

Més endavant, i també procedent d'excavacions antigues, coneixem un darrer exemplar d'aquesta estampilla trobat al jaciment de Mas Castell de Porqueres (Burch *et al.*, 1999, pàg. 95, fig. 65, 7), que reproduïm de l'esmentada publicació (Fig. 4, 2).

Des de la troballa del segell a la bòbila d'Ermedàs, l'any 1999, s'ha publicat diverses vegades seguint la tradició d'una lectura com a *Ateius* pel que fa al *cognomen* (Castanyer *et al.* 2000, Castanyer/Tremoleda 2000, 134; 214; Tremoleda 2000, 183; Castanyer *et al.* 2005,

17). Fou en la presentació d'una comunicació al congrés de l'SFECAG a Pézenas, l'any 2006 (Tremoleda *et al.* 2006), que vaig tenir l'ocasió de conèixer l'existència dels segells *Laetus* vinculats al taller d'Aspiran, el que va permetre replantejar la lectura d'aquest segell, vist que s'aprecia perfectament un apèndix horitzontal a la part baixa de la A del *cognomen*. A partir d'aquell moment, sempre que hem parlat d'aquesta marca sorgida del jaciment, ho hem fet restituint el nom correcte (Tremoleda/Castanyer 2007, 159; 2013, 593; Tremoleda/Castanyer/Simon 2016, 99, fig. 13, 4).

Una vegada comparats els segells que duen imprès el mateix nom, hem pogut comprovar que realment tots fan referència al mateix personatge, està escrit amb la mateixa grafia, les mateixes abreviatures i els mateixos nexes, per tant, podem afirmar que van sorgir del mateix taller. Una observació atenta dels detalls, per exemple, la situació dels punts, el gruix de les lletres o la separació interior de la V, revela, però, que no s'han fet amb els mateixos punxons, sinó que podem parlar de l'ús de punxons diversos per timbrar (Figs. 3 i 4).

La troballa d'un segon segell a Ermedàs va permetre veure de seguida que es podia tractar del mateix *cognomen* que apareixia en el segell anterior. Malauradament, la peça trobada el 2007 estava fragmentada de tal manera que tota la part baixa esquerra s'havia perdut (Fig. 5). D'entrada, la lectura més prudent semblava que podia fer referència a un Ateius i així ho vam proposar en les primeres notícies de la troballa (Tremoleda *et al.* 2008, 217; Tremoleda/Castanyer 2013, 493). La revisió i la relectura del primer segell que hem explicat abans, ja feia sospitar la possibilitat que, malgrat que no es podia veure en el segell trobat, si no hi hauria hagut, igualment que en el cas del tria

Fig. 5. Fragment de teula amb segell trobat en l'excavació d'Ermedàs l'any 2007.

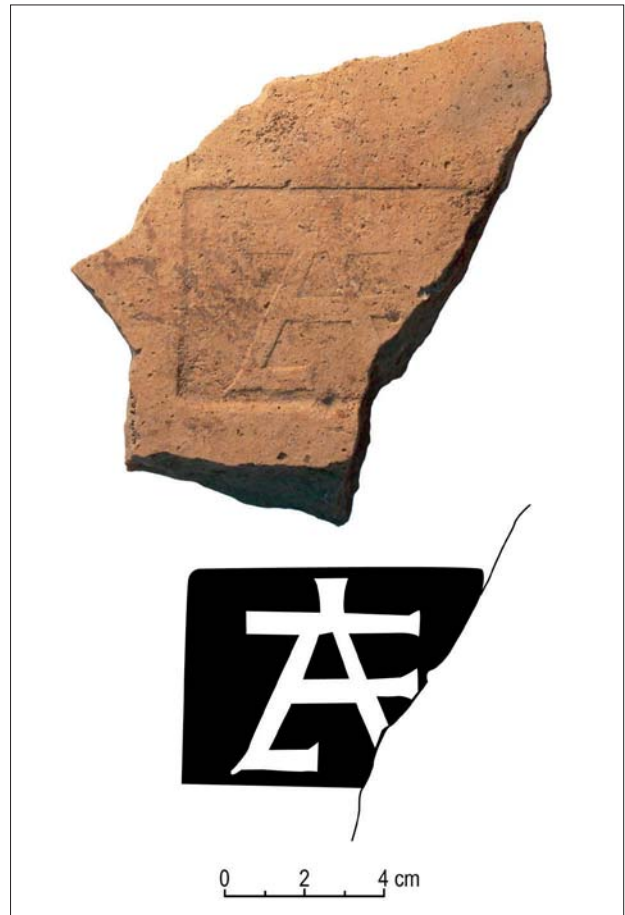

Fig. 6. Fragment de teula amb segell trobat al horts del carrer Tallaferro de Besalú l'any 2007.

nomina, un lligam entre la A i una L inicial, i així ho vam expressar en un dels darrers treballs (Tremoleda/Castanyer/Simon 2016, 99, fig. 11, 3). La confirmació de què es tracta del mateix cognom *Laetus* ha vingut per la mateixa via, un paral·lel trobat l'any 2007, procedent dels Horts del Carrer Tallaferro de Besalú, que ens ha fet conèixer el mateix Joan Frigola, a qui novament hem d'agrair el seu oferiment. Aquest exemplar, amb les mateixes dimensions i cartella que la peça d'Ermedàs, però amb l'avantatge que mostrava sencera la part que faltava en l'altre. Efectivament, el nexa entre la L i la A és ben clar i evident (Fig. 6), de manera que podem comprovar un es tracta d'una grafia que conté cinc nexes, incloent-hi la l a la part superior, cosa que no s'aprecia en el segell del *tria nomina*.

Haver pogut corroborar aquestes lectures permet fer diverses consideracions d'interès. La primera és la coincidència entre els dos *cognomina*, la qual cosa ha de suposar per força una relació. Per una banda, se'n presenta un segell amb només un *cognomen*, la qual cosa parla de la probable condició servil del personatge, com hem pogut comprovar en el taller de Llafranc, on l'abundància de segells d'aquesta mena sembla demostrar una estructura organitzativa en la qual, a més del propietari, un tal Usulenus Veientó, provinent de Narbona, tenia una sèrie d'encarregats de controlar la producció del taller i per fer-ho usen segells propis: PRI, SEC, QUIETI, MVL, HERM (Tremoleda 2000, 209-213; Barti/Plana/Tremoleda 2004, 204-223).

Caldria considerar si aquest mateix personatge o un altre hauria assolit la llibertat i, podent ostentar els tres noms dels homes lliures, hauria creat nous segells. Per altra banda, els dos primers noms: *Caius Iulius* poden fer pensar en una relació, amb un afranquiment o una concessió de drets de la família imperial, potser d'unes generacions més antigues, quan Cèsar va fer una *deductio* de legionaris a Empúries o quan en època d'August es va desenvolupar programes al territori. En tot cas, les teules amb aquests segells s'han de datar, pel seu context arqueològic, en el segle I o la primera meitat del segle II dC.

La darrera consideració fa referència a l'àrea de mercat que abasta la terrisseria d'Ermedàs, que s'estén cap al nord, a la zona de l'estany, amb l'antic establiment de Porqueres, i l'important centre de Besalú i la vil·la de Can Ring. Si existís una relació d'Ermedàs amb altres marques trobades al territori, especialment a la vil·la de Vilauba, com ara, *Caius Obulnius, L. Camillius* o un altre *Caius Iulius*, cosa que hem insinuat sovint però que encara no s'ha pogut confirmar, ens parlaria d'un abast molt més ampli que s'estendria fins a Girona i Empúries (Castanyer/Tremoleda 1999; Tremoleda 2000, 181-183; Tremoleda/Castanyer/Puigdevall 2007, 24-28).

162

BIBLIOGRAFIA

- BARTI, A., PLANA, R., TREMOLEDA, J. 2004, *Llafranc romà*, Quaderns de Palafrugell 13, Ajuntament de Palafrugell, Diputació de Girona, Palafrugell.
- BURCH, J., NOLLA, J. M., SAGRERA, J., VIVÓ, D., SUREDA, M. 1999, *Els temples i els cementiris antics i altmedievals de mas Castell de Porqueres. Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, 20, Banyoles.
- CASTANYER, P., DEHESA, R., ESTEBA, Q., TREMOLEDA, J. 2000, "La bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany)", *Cinquenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Olot, 12 i 13 de maig del 2000, Olot, 132-135.
- CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 1999, *La vil·la romana de Vilauba. Un exemple de l'ocupació i explotació romana del territori a la comarca del Pla de l'Estany*, Girona.
- CASTANYER, P.; TREMOLEDA, J. 2000, "L'Antiguitat", J. TREMOLEDA (coord.), *Història del Pla de l'Estany*, Col·lecció d'Història de les Comarques Gironines, Diputació de Girona, 129-254 i 805-833.
- CASTANYER, P., TREMOLEDA, J., DEHESA, R., PUIGDEVALL, I., PI, M. 2005, «L'estudi del món rural d'època romana a la comarca del Pla de l'Estany: la vil·la de Vilauba i la terrisseria d'Ermedàs», *Tribuna d'Arqueologia, 2002-2003*, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, pp. 7-21.
- TREMOLEDA, J. 2000, *Industria y artesanado cerámico de época romana en el nordeste de Catalunya (Época augustea y altoimperial)*, BAR International Series 835, Oxford.
- TREMOLEDA, J. 2006, "Les instal·lacions productives d'àmfores tarraconenses", *La producció i el comerç de les àmfores de la Provincia Hispania Tarraconensis. Homenatge a Ricard Pascual i Guasch*, Monografies 8, Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona, 113-150.
- TREMOLEDA, J., CASTANYER, P. 2007, "La bòbila romana d'Ermedàs. Un projecte arqueològic consolidat", *Empúries* 55, Barcelona, 141-161.
- TREMOLEDA, J., CASTANYER, P. 2013, "El alfar romano de Ermedàs. El taller y su producción

(Cornellà del Terri, Girona)", en *Actas del I Congreso Internacional de la SECAH - Ex officina Hispania. Hornos, talleres y focos de producción alfarera en Hispania*, Monografías Ex Officina Hispana I, Cádiz, 479-497.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I. 2007, "La bòbila romana d'Ermedàs i l'ocupació rural del seu entorn", *Pottery workshops and agricultural productions. Studies on the rural world in the Roman period - 2*, Girona, 9-30.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I., DEHESA, R. 2002, "Resultats de les darreres campanyes d'excavacions arqueològiques a la bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri", *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Sant Joan de les Abadesses, 10 i 11 de maig del 2002, Sant Joan de les Abadesses, 179-183.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I., DEHESA, R., PI, M. 2004, "La bòbila romana d'Ermedàs (Cornellà del Terri)", *Setenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, La Bisbal d'Empordà, 4 i 5 de juny de 2004, La Bisbal d'Empordà, 229-234.

TREMOLEDA J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I., DEHESA, R. 2006 a, "La bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri. L'excavació de 2004", *Vuitenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Roses, 6 i 7 d'octubre de 2006, Roses, 297-300.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I., DEHESA, R. 2006 b, "La bòbila romana d'Ermedàs i la seva producció (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany, Catalogne)", *SFECAG, Actes du Congrès de Pézénas*, 477-493.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I., DEHESA, R. 2008, "La bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri. Resultat de les campanyes

dels anys 2006 i 2007", *Novenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, MAC, L'Escala-Empúries, 6 i 7 de juny de 2008, L'Escala-Empúries, 273-277.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., PUIGDEVALL, I. 2010, "La bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri (Campanya de 2008)", *Desenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Arbúcies, 28 i 29 de maig de 2010, Arbúcies, 249- 252.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., SIMON, F., Clé, A. 2012, "La bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri. Resultats de les campanyes de 2010 i 2011", *Onzenes Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Girona, 15 i 16 de juny de 2012, Girona, 273-279.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., SIMON, F. 2014, "La bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri. Resultats de les campanyes de 2012 i 2013", *XII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Girona, 13 i 14 de juny de 2014, Girona, 261-265.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., SIMON, F. 2016, "Les campanyes de 2014 i 2015 a la bòbila romana d'Ermedàs, Cornellà del Terri", *XIII Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona*, Girona, 10 i 11 de juny de 2016, Girona, 251-259.

TREMOLEDA, J., CASTANYER, P., SIMON, F. 2016, "Las ánforas de base plana producidas en el taller de Ermedàs (Cornellà del Terri, Pla de l'Estany)", Járrega, Berni, ed., *Amphorae ex Hispania: paisajes de producción y consumo*, *Actas del III Congreso Internacional de la SECAH* (Tarragona 2014), Monografías Ex Officina Hispana III, Tarragona, 83-100.

